

Andreas Malm

**FORRADALMI STRATÉGIA
EGY FELMELEGEDŐ VILÁGBAN.
TANULSÁGOK AZ OROSZTÓL
A SZÍRIAI FORRADALOMIG.***

* Eredeti tanulmány: Andreas Malm (2017): Revolutionary Strategy in a Warming World: Lessons from the Russian to the Syrian Revolutions. In: *Socialist Register*, Vol. 53.

A globális felmelegedés alapjaiban rengetheti meg a világ társadalmait és ezáltal könnyen lehet majd forradalmak előidézője. Ezek iránya és végkifejlete azonban természetesen nem előre meghatározott, a lehetőségek szerteágazóak. Az alábbi írás történeti példákon – többek közt a szíriai polgárháború és az 1917-es szovjet forradalom elemzésén – keresztül vizsgálja meg a klímaváltozás által kirobbantott forradalmak négy lehetséges forgatókönyvét.

A klímaváltozást nem nehéz a forradalommal összekapcsolni. Hogyan maradhatnának stabilak a társadalmi rendszerek, ha inog a bolygó rendje, amelyre épülnek? Az emelkedő hőmérséklet már régóta inspirálja a felfordulás többé-kevésbé rémisztő forgatókönyveit. J. G. Ballard 1962-es *Vízbe fúlt világ* című regényében, amelyet ma sokan az első profetikus klímaváltozással foglalkozó műnek tekintenek, egy olyan világról írt, ahol elolvadtak a jégsapkák, az angol főváros trópusi mocsár alá merült, az emberek pedig az elviselhetetlen hőség elől a sarkkörök felé menekülnek. Az ENSZ vezetősége irányítani próbálja a migrációs áradatot, azt feltételezve, hogy „az északi és déli sarkkörök által meghatározott új világban az élet úgy folytatódik majd, mint előtte, ugyanazokkal a társas és családi viszonyokkal, nagyjából ugyanazokkal az ambíciókkal és örömeikkel” – de ez a feltételezés „nyilvánvalóan megtévesztő” volt (Ballard [1962] 1990). Egy vízbe fúlt világ kicsit sem hasonlítana ahhoz, amit eddig ismertünk.

Az utóbbi években az éghajlatról szóló előrejelzések műfaját az amerikai katonai intézményrendszer uralta. Ahogy az amerikai szenátus megtudhatta a hírszerzés által összeállított, világméretű fenyegetések felmérésével foglalkozó jelentés 2013-as kiadásából, az extrém időjárási események komoly nyomás alá helyezik majd az élelmiszerpiacot, ez pedig „zavargásokhoz, polgári engedetlenséghez és vandalizmushoz vezet” (CIA 2013). Ha a fegyveres erőknél a lázadások leverése a feladata, akkor egy felmelegedő világban egyre több dolguk lesz. Határozottan szembefordulva az amerikai jobboldal tagadásával, a Pentagon őszinte és következetes érdeklődést mutatott az ügyben, 2015 júliusában pedig benyújtott egy jelentést a Kongresszusnak, részletezve, hogyan integrálja terveibe a klímaváltozást az összes katonai alakulat. A „fenyegetettség multiplikátor-hatás” máris működik, aláásva a gyenge kormányokat és vezetőik ellen fordítva a tömegeket, ha azok nem tudják kielégíteni szükségleteiket – és ez csak rosszabb lesz.¹ A legtöbb konfliktus a túlszűfolt partvidéken fog zajlani. Az *Out of the Mountains: The Coming Age of the*

---

1 A *National Security Implications of Climate-Related Risks and a Changing Climate* című, 2015. július 23-án a Kongresszushoz benyújtott jelentés elérhető az archívumból (defense.gov). Nem csak a konfliktusok növekvő száma kísérti a Pentagont egy felmelegedő világban: katonai létesítmények széles körét fenyegeti az árvíz, többek közt a Norfolk haditengerészeti bázist is Virginiában, amely a legnagyobb a világon (Lásd Engleke és Chiu 2016).

Urban Guerilla című könyvében David Kilcullen, a birodalom katonai szárnyának talán legravaszabb tisztségviselője olyan közeljövőt jósol, melyben a globális Délen nyugtalan tömegektől hemzseggő megapoliszok alakulnak ki, különösen az alacsonyan fekvő part menti vidékeken. A klímaváltozás ezeknek a tömegeknek nemcsak az élelmiszer- és víztartalékait veszélyezteti, de azzal is fenyeget, hogy elárasztja őket a tenger. Miért is ne fegyvereznék fel magukat, ahogy csak tudják, és miért is ne kezdenének el menetelni? A második intifáda, a közép-ázsiai dzsihádok, az arab tavasz és az Occupy mozgalom példáiból kiindulva Kilcullen olyan évszázadot jósol, amelyben állandóan felkeléseket kell leverni a forró, tengerbe csúszó nyomornegyedekben (Kilcullen 2013).

Eddig a forradalom esküdt ellenségei határozták meg a spekuláció ezen örületét. Keveset adtak hozzá a vitához azon elmélet képviselői, amely szerint a jelenlegi rendet fell kell forgatni, különben a dolgok nagyon rosszra fordulhatnak. De ha a lázadók elleni stratégiai környezet változóban van, akkor definíció szerint változóban van a forradalmároké is, akiknek ezért ugyanolyan nyomós okaik vannak elemezni, hogy mire számíthatnak. Szembetűnő, hogy mennyire kiegyensúlyozatlan ez a felkészülés. Annak, aki hűséget esküszik a forradalmi hagyománynak – akinek a kollektív emlékezetében 1917 valószínűleg mindig fontos marad –, ugyanolyan hatékonyan kell használnia a képzelőerejét, mint annak, aki fikciót vagy hírszerzési jelentést ír. Kezdhethetnék például azzal, hogy megkülönböztetjük a forradalom és a forróság konfigurációinak négy lehetséges formáját.

FORRADALOM MINT TÜNET

Hogyan fordulhat át az emelkedő hőmérséklet társadalmi zavargásba? A kutatói körökben felbolydulást okozó tanulmányában Solomon M. Hsiang kollégáival a világtörténelem tízezer évét felölelő ötven adathalmazt gyűjtött össze, a számokat a számítógépbe táplálta, majd a forróság és a konfrontáció különféle formái közt egyenes kapcsolatot mutatott ki. A rendellenesen forró időjárás minden kultúrában és minden szinten növeli a rosszindulatú dudálást, a rendőri brutalitást, a városi zavargásokat, a folyamat végén pedig a vezetők erőszakos eltávolítását. A kivételes hőség valamiképp vizsályt szít az egyének között, és a hatás háromszor akkora „csoportos konfliktus” esetén, amikor a forradalom kísértete is feltűnik (Hsiang, Burke és Miguel 2013, Hsiang és Burke 2014). Hsiang és társai azt állítják, az okozati összefüggés robusztus kvantitatív bizonyítékaival arra a következtetésre jutottak, hogy ha tanulhatunk a múltból, akkor egy melegebb 21. század a legkülönbözőbb vizsályokat hozza majd magával. Akár a Public

Enemy nevű hiphopegyüttes *Apocalypse 91* című lemezének nyitó sorait is idézhették volna, miszerint „a jövő nem tartogat mást, csak összecsapást”.

Természetesen kritikusaik rámutattak a tétel megtevésztő egyszerűségére. A klíma-faktor elkülönítésének előfeltétele volt, hogy a többi változót zárójelbe tegyék, ezzel pedig Hsiang kollégáival hatékonyan feltalált egy egyirányú és egy okra visszavezethető mechanizmust: rossz időjárás = konfliktus (Raleigh et al. 2014: 76–77, lásd még Bohannon 2013: 444–445, Cane et al. 2014: 234–235, Buhaug et al. 2014: 391–397). Ez a kritika még tovább folytatható. Ha van is bármilyen kapcsolat a klímaváltozás és az olyan fajta nyugtalanság között, ami egy egész forradalmat robbanthat ki, az *biztosan nem lehet közvetlen kapcsolat*. Akármekkora lehet is a hőség, senki nem fog elkezdni sztrájkolni vagy nem fog megtámadni egy rendőrkapitányságot csak azért, mert túlságosan melege van. Ha egyébként nincs forrongó düh, akkor az agresszió csak teljesen véletlenszerűen ütné fel a fejét és képtelen lenne számottevő kollektív cselekedetbe torkollni (az ellenséges dudálást most ne vegyük ide). Hsiangék statisztikai módszertanát, amelyben a klímán kívül minden a *ceteris paribus* változatlanóságába süllyedt, meg kellene fordítani: ha az a cél, hogy megértsük, a globális felmelegedés hogyan válthat ki viszályt, akkor nem állíthatjuk, hogy a hőség önmagában bármit is csinál.²

Ugyanakkor ez a bírálóat érvényes az elmélet néhány kritikusára is. Minden hangsúlyt a Hsiangék által figyelmen kívül hagyott változókra fektetve egy kutatócsoport arra a következtetésre jutott, hogy valószínűleg fontosabb megérteni „az állam természetét”, mint a „természet állapotát” (Raleigh et al. 2014: 77). Az érvelés logikája szerint, mivel az éghajlat soha nem elszigetelten létezik, ezért nem lehet különösebben fontos. De ezzel ugyanannak a hibának a tükörképéhez jutnak el. Az a tény, hogy a globális felmelegedés erőszakos utóhatásai társadalmi folyamatok során alakulnak ki, semmivel sem csökkenti a felmelegedési folyamat fontosságát. Egy üres bolygót, egy emberi társadalom nélküli Földet feltételező közvetlen, kizárólagos okozatiság nélkül is lehet kapcsolat a klímaváltozás foka és egy forradalmi esemény között. Minthogy társadalmak nélkül nem égnének a fosszilis tüzelőanyagok, és politikai viszályok sem lennének az utcákon, bármilyen éghajlati szikra *mindig* az emberek közti viszonyokba égve jut el a robbanásig. Még a négyfokos melegedés alatt omladozó társadalmak is a hatalom egyenlőtlenségeivel lesznek átítatva. Az állam természete közvetíti – semmiképp sem iktatja ki – a természet kritikus állapotát. Vagyis röviden, egyfajta *kifejeződésről* van szó. Ez az, amit meg kell érteni, és eszerint kell eljárni.

---

2 Hsiang et al. talán azzal vágna vissza, hogy az éghajlat és más faktorok kölcsönhatásának tanulmányozásához először tudni kell, hogy az előbbi saját jogán is egy faktor, az ő kutatásuk pedig ezt mutatja meg. Ebben az érben van is valami. A tudomány mai állása szerint úgy tűnik, hogy az éghajlat társadalmi konfliktusokat okoz, bár arról egyelőre nincs tiszta képünk, hogy hogyan is működik ez a folyamat (vö. Salahan 2014: 1–5).

Ennek a tudományos vitának immár teszt pályája is van, ahol életek milliója a tét: Szíria. A forradalom 2011-es kitöréséhez vezető években az ország rég nem látott szárazságtól szenvedett. A Földközi-tenger medencéjének mezőgazdaságát időtlen idők óta életben tartó viszonylag biztos, november és április közti, tenger felől érkező esőt az 1970-es években egyre bizonytalanabb csapadék és folyamatos kiszáradás váltotta fel (Hoerling et al. 2012). Ez legrosszabbul a levantei országokat érintette, különösen a termékeny félholdként ismert térséget, és különösen annak Szíriára eső részét. 1998 újabb elmozdulást jelentett a félig állandó szíriai aszály felé, amelyhez foghatóan súlyos szárazság, ahogy ez a fák égvyűriüiből kiderült, 900 éve nem volt (Cook et al. 2016). Nemcsak a téli esőzések maradtak el, de a magas hőmérséklet felgyorsította a nyári párolgást, kimerítve a talajvizet, a patakokat és kiegészítve a földet (Kelley et al. 2015). Erre nincs természetes magyarázat, mindez csakis az üvegházhatású gázoknak tulajdonítható.

A szíriai aszály eddig 2006–2010 között volt a legsúlyosabb, amikor emberemlékezet óta a legtovább volt felhőtlen az ég. Az északkeleti tartományok éléskamrája kiürült. A búza- és árpatermés kevesebb mint felére csökkent, és 2010 februárjára majdnem az összes haszonállat elpusztult. 2010 októberében a szerencsétlenség elérte a New York Times hasábjait is, a lap riportere elhagyott falvakról és elsivatagosodott termőföldekről, sorra pusztuló haszonállatokról írt. A homokviharok egyre gyakoribbá váltak, a kismimizett földművesek és családjaik hatalmas sátorvárosokat emeltek Szíria nagyobb települései köré (Worth 2010, lásd még Erian et al. 2011, Femia és Caitlin 2013, Gleick 2014, Ababsa 2015). A kismimizett földművesek és pásztorok számát egy-két millióra becsülik. Ők a pusztaságról menekülve Damaszkusz, Aleppó, Homsz, Hamá külvárosaiban húzták meg magukat, és proletarizálódva építkezési munkából, taxizásból vagy más, esetlegesen hozzáférhető munkákból próbáltak megélni. De nem egyedül ők érezték a hőséget. Az aszály hatására az ország piacain megmutatkozott, hogy az éghajlat hogyan befolyásolja leginkább az emberek megélhetését: ellenőrizhetetlenül növeli, megduplázza, megtriplázza az élelmiszerárakat (lásd Kelley et al. 2015).

Mit tett Bassár al-Aszad rendszere, amikor az emberek port ettek? A szárazság csúcspontján kezdete szinte pontosan egybeesett a szíriai uralkodó osztály alapjainak megújítását célzó összehangolt lépésekkel. A benuátság éveit Aszad és legközelebbi cinkostársai elhatározták, hogy üzletemberek új csapatát nevelik ki, bátorítják őket, hogy szerezzék meg a gazdaság egy részét és indítsák be a nyakló nélküli felhalmozást. Amíg a termés elszáradt, az ingatlanpiac fantasztikus fellendüléseken ment keresztül, szabadkereskedelmi zónák nyíltak, befektetések özönlöttek be az Öböl-országokból és Iránból. Damaszkusz és Aleppó belvárosában gombamód szaporodtak a luxusüzletek és puccos kávézók, megépült az első autógyár, Homsz egész központját pedig Dubaj mintájára tervezték újjáépíteni golfpályákkal és lakótornyokkal. Rami Makhlouf, a SyriaTel

mobiltelefon-szolgáltató tulajdonosa és a haveri kapitalizmus királya, állítólag a gazdaság 60 százalékára kiterjesztette csápjait (Haddad 2012: 104, Azmeh 2014, Yassin-Kassab és Al-Shami 2016: 29–33). Eközben vidéken a porviharokhoz hasonló kárt okozott a rendszer egy új törvénnyel, amely megengedte a földtulajdonosoknak, hogy kirúgják bérlőiket. Az üzemanyag- és élelmiszer-támogatásokat megválták. Az állami földek magánvállalkozóknál kötötték ki, a víz vízigényes gyapotültetvényeket és egyéb hiú agrárprojekteket öntözött (Ababsa 2015: 210–217). A *Burning Country: Syrians in Revolution and War* című könyvükben Robin Yassin-Kassab és Leila al-Shami a négy évnyi extrém szárazság utáni helyzetet így ábrázolják: „a vízhiány a városokat is gyötörte – szegényebb helyeken a nyári hónapokban néha csak hetente egyszer folyt víz a csapból, miközben a vagyonosok pázsítja üde és zöld maradt” (Yassin-Kassab és Al-Shami 2016: 33).

És ekkor robbant föl Szíria. Darában, a mezőgazdasági hátország déli előőrsének városában kezdődött, melyet majdnem annyira súlyosan érintett a szárazság, mint az északkeleti részt. A szíriai forradalom azért is emelkedik ki az arab tavasz eseményeiből, mert kiindulási pontja kívül esik a főbb városközpontokon (lásd Werrell et al. 2015: 31). Aki elsőként meneteltek Aszad ellen kántálva és betörve a SyriaTel ablakait, azok vidéken vagy a külvárosokban éltek, ahol sok bevándorló lakott. Amikor 2012-ben a tüntetésekből polgárháború lett, a fegyveres lázadók felszabadított falvaikból a városokba áramlottak, legelszántabb támogatóikat pont ezeken a környékeken találták, és ez a térbeli mintázat azóta is fennmaradt (lásd kelet-Gútát vagy észak- és kelet-Aleppót). A forradalom első évére visszatekintve Suzanne Saleeby a *Jadaliyya*-ban a szárazság hosszan tartó hatásait így foglalta össze: „Az utóbbi hónapokban a szír városok csomópontként szolgáltak, ahol az otthonukat elvesztő vidéki bevándorlók és a jogfosztott városlakók találkoznak, hogy megkérdőjelezzék a hatalom természetét és eloszlását” (Saleeby 2012). Számos egyéb szikrával társulva a klímaváltozás volt az, ami végül begyújtotta a kanócot.

De ezt a gondolatot néhány aktivista és kutató ellenszenvesnek találta. Francesca De Châtel szerint semmilyen szerepet nem szabadna tulajdonítani az éghajlatváltozásnak a szír válsághelyzetben. Érvelésének alátámasztásához először is félre kell söpörnie az összes jelét annak, hogy a forradalom előtti szárazság példátlan és ember okozta volt. Helyette azt állítja, hogy ez csak egy volt a többi hasonló időszak közül a száraz időjárás-hoz szokott országban, és nincs bizonyított kapcsolata az emelkedő hőmérséklettel (De Châtel 2014). Szerinte a globális felmelegedés nem veszélyezteti komolyan Szíria vízkészletét, mindenfajta hiányért a rezsim a felelős, a fosszilis tüzelőanyagok égését okolni olyan, mint egyetérteni az Aszad-rezsim propagandájával. „A klímaváltozás szerepe ezen események sorozatában nemcsak irreleváns, de haszontalan elterelés is, mely alátámasztja a rendszer erőfeszítéseit, hogy külső tényezőket hibáztassunk a rezsim kudarcaiért” (De Châtel 2014: 532). Azt még ki kell deríteni, hogy a forradalmárok a helyszínen hogyan

érezkelik a helyzetet, de nem elképzelhetetlen, hogy sokan egyetértenének. Aszad és Makhlouf ellen harcolunk, nem az ExxonMobil vagy a kínai szén ellen!

De Châtel gondolatmenete több szempontból is hibás. Először azt feltételezi, hogy pont Szíriában nem hatott a klímaváltozás, ami nem állja meg a helyét az elsöprő tudományos bizonyítékokkal szemben. Másodsor, ha azt állítjuk, hogy a globális felmelegedés nem lehet felelős emberek szenvedéséért, amihez tartományi kizsákmányolók és elnyomók is hozzájárultak, akkor sikeresen felmentenénk a bolygót égető tüzet, és még inkább az embereket, akik meggyújtották és fenntartották azt, valamint nap mint nap öntötték rá az olajat. Harmadsor, ami a legfontosabb, akármilyen nyomot hagy is a klímaváltozás Szírián, az semmiképp sem mossa tisztára Aszad múltját. Ha az ország tökéletes demokrácia lett volna, ahol a háztartások között egyenlően oszlanak el az erőforrások, és biztosan jut víz és élelmiszer azoknak, akiket veszteség ért, a szárazság úgy is okozhatott volna feszültséget és éhezést, *de nem vezethetett volna forradalomhoz*. Ez csak azért történhetett meg, mert az éghajlatváltozás egy olyan társadalmi renden keresztül fejtette ki hatását, amely fölött Aszad uralkodott – vagy egyszerűbben szólva, a szárazság amiatt hajthatta az embereket lázadás felé, mert néhány gyeper felháborítóan üde és zöld volt. A klímaváltozás nem csökkenti a rezsim bűneit, hanem destabilizáló erőként lép velük kapcsolatba.³

Nem ez volt az első eset, hogy hasonló folyamat zajlott Levantében. A *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire* című könyvében Sam White leírja, hogyan került közel az Oszmán Birodalom az összeomláshoz a 17. század elején, amikor szokatlanul súlyos szárazságok sújtották azt a területet, ahol ma Törökország keleti része és Szíria fekszik (White 2011).⁴ Az aszályok akkor nem a globális felmelegedés, hanem a globális lehűlés következményei voltak, amit a nap sugárzásának természetes csökkenése okozott – ez az időszak a kis jégkorszak néven ismert. A fagyos száraz telek elpusztították az anatóliai és levantei parasztok termését és jószágait. És hogyan reagált a szultán? Keményebb adót

---

3 Az aszály szerepét igyekszik kisebbíteni Christiane J. Frölich is (2016: 38–50). Ő Darában interjúzott emberekkel, akik szerint a város körüli táborokban élő, vidékről elvándorolt menekültek nem játszottak jelentős szerepet a felkelés korai fázisában. Továbbá azt állítja, nem volt egy ilyen merész vállalkozáshoz szükséges kapcsolati hálójuk és nem vezethették a rendszer elleni rohamot. Ez a feltételezett cáfolat egy nagyon elfogult vizsgálati eljárásra támaszkodik. Csak Darára vonatkozik és csak az odamenekülő forradalmi cselekedeteire, figyelmen kívül hagyva az aszály messzeemenőbb hatásait – az élelmiszerárak emelkedését és a vízhiányt – és számos bizonyítékot arra, hogy a forradalmi folyamat egésze elsődlegesen olyan térségekben ment végbe, ahol az ilyen hatások a legerősebben érződtek (amihez nem szükségszerű, hogy a klímamenekültek szervezzék meg a forradalmat: ezt kevesen is állítják.)

4 Egy egész világot érintő beszámolóhoz (amely az oszmán válságot is tárgyalja, természetesen White írásához képest felszínesen) lásd Parker 2013.

vetett ki a parasztokra, és arra kötelezte őket, hogy nagyobb mennyiséget szolgáltatassanak be gabonából, bárányból és más javakból a birodalmi fővárosnak és a hadseregnek. Ahogy az inség terjedt a földeken, a birodalmi központ még jobban sanyargatta őket, és White szerint ez az újabb csapás volt az utolsó csepp a pohárban, mely felkelésbe vitte az éhes parasztokat. Nagyjából a századfordulótól kezdtek a parasztok az adószedőkre támadni, boltokat fosztogatni és katonai egységeket felállítani, amelyek a dzseláli-felkelés nagy seregeiben egyesülve végül az Ankarától Aleppóig húzódó terület egészét ellenőrzésük alatt tartották. A szultán végül is leverte a dzseláli-felkelést, de a 17. században folytatódott a körforgás: szárazságok–magasabb adók–lázadások–egyre nagyobb hiány az ellátmányokban–még magasabb adók. 1648-ban Isztambulban a szultánt és gyűlölt nagyvezírijét megölték egy felkelés során, amelyet az élelmiszer-ellátás, a közegészségügy és az alacsony bérek problémái mellett a kiszáradó vidékről érkező menekültek beözönlése is szított: „amikor az emberek meglátták, hogy a szultán kegyeltjeinek még van vizük, miközben a mecsetek és a kutak szárazak, fellázadtak és elzavarták a nagyvezírt” (White 2011: 242).⁵

Ezek alapján megfogalmazhatjuk az éghajlat okozta társadalmi ellenállás marxista elméletének első hipotézisét. „Az a sajátos gazdasági forma – írja Marx *A tőke* harmadik részében –, amelyben a meg nem fizetett többletmunkát a közvetlen termelőkől kisajtolják, meghatározza az uralmi és szolgasági viszonyt” (Marx [1894] 1974: 745). Ha a közvetlen termelőket olyan klimatikus csapás éri, ami csökkenti a képességüket, hogy saját magukat újratermeljék, és ha ugyanúgy vagy még intenzívebben sajtolják ki belőlük a munkát, még több erőforrást felfelé csatornázva, akkor a termelők jó eséllyel fellázadnak. Ha nem tudják rábírní a felhőket, hogy küldjenek esőt, legalább tönkre tudják tenni a prést, ami elveszi azt a kicsit, ami maradt nekik. A klímaváltozás alapvetően ezen úr-szolga viszonyokon keresztül képződik le. Az Oszmán Birodalom esetében ezek a viszonyok a parasztokból kiperéselt adók formájában jelentek meg, a klimatikus sokk pedig természetes eredetű volt. Mire számíthatunk egy kapitalista világban, amely a fosszilis tüzelőanyagok égetése miatt melegszik egyre gyorsabban? Úgy tűnik, most a központi prést az értéktöbbletet kivonása jelenti a produktív munkából. De vajon a sokkot most is alul lehet érezni igazán?

Vannak arra utaló jelek, hogy új osztálykonfliktusok vannak kialakulóban. A *Climate Change and Labour: Impacts of Heat in the Workplace* című jelentésben az ENSZ szervezetei és szakszervezeti föderációk hívták fel a figyelmet arra, hogy a globális felmelegedéssel kapcsolatos legáltalánosabb, ugyanakkor leginkább figyelmen kívül hagyott tapasztalat az, hogy egyre melegebb lesz a munkahelyeken (McKinnon et al. 2016). A fizikai munka felhevíti a testet. Ha valaki napon vagy fejlett légkondicionáló rendszerek nélküli

---

5 Ebben a bizonyos esetben egy földrengés súlyosbította a vízhiányt a fővárosban.

terekben dolgozik, a rendkívül magas hőmérséklet miatt többet izzad, a testfunkciók összeomlanak, ami hőstresszhez vagy még súlyosabb következményekhez vezet. Ez nem a szoftverfejlesztőknek és a pénzügyi tanácsadóknak lesz próbatétel. Ellenben azoknak már most is probléma, akik zöldséget szednek, felhőkarcolót építenek, utat burkolnak, buszt vezetnek, rosszul szellőztetett gyárakban varrnak ruhát, vagy autót szerelnek egy városszéli műhelyben. A kivételesen forró munkanapok nagy része pedig már az emberi behatásnak tudható be. A Föld átlaghőmérsékletének minden kis emelkedésével munkahelyek millióin változnak a munkavégzés feltételei, elsősorban a trópusi és szubtrópusi régiókban, ahol a dolgozó népesség többsége – nagyjából négy milliárd ember – él. Minden fokkal a termelés nagyobb része vész el, ez négy fok melegedés fölött elérheti az összertermelés több mint harmadát: ebben a hőségben a munkások egyszerűen nem tudják tartani a tempót. Vagy mégis? Ez számos konfliktus forrása lehet, mert a munkásoknak le kell lassítaniuk és hosszabb szüneteket kell tartaniuk, míg a tőkések és képviselőik – ha múltjukból következtethetünk bármire – a termelés fenntartását (vagy lehetőleg a gyorsítását) fogják követelni. Egy forróbb kapitalista világban a prés csak úgy tud ugyanolyan mennyiségű munkatöbbletet kisajtolni, ha az utolsó csepp izzadságot is kipréseli a munkásokból, de néhány, helyileg meghatározható fordulóponton túl ugyanakkor ez már nem biztos, hogy fenntartható.

Forradalmat robbantanának ki a munkások, hogy pihenhessenek az árnyékban? Valószínűleg nem. Ha a szárazság áldozatai és az Oszmán Birodalom telhetetlen szultánja közti konfliktus viszonylag egyértelmű volt, ennek 21. századi megfelelője sokkal összetettebbnek tűnik. Bár az értéktöbblet kivonása marad a legfontosabb mozgatórugó, a klímaváltozás leghevesebb hatásait aligha lehet majd egyértelműen visszavezetni erre a tengelyre. Ha van átfogó logikája a kapitalista termelési módnak, amelyen keresztül megmutatkozik majd az emelkedő hőmérséklet, akkor az valószínűleg az egyenlőtlen és kombinált fejlődés.⁶ A tőke úgy terjed, hogy a saját hatókörébe von más viszonyokat, és ahogy a felhalmozás folytatódik, az emberek, akik bennragadnak ezekben a külső, de belsővé tett viszonyokban – elég az észak-szíriai pásztorokra gondolni – kevés előnyét fogják ennek élvezni, miközben a bérmunka küszöbéhez sem érhetnek majd fel. Néhányan felhalmozhatnak erőforrásokat, míg mások – a présen kívül, de a hatókörön belül – azzal küzdenek, hogy előállítsák azokat. Ha katasztrófa sújt egy ilyen társadalmat – ami mélyen megosztott és ugyanakkor nagyon integrált –, az nagy eséllyel különböző törésvonalak mentén elkezd szétszakadni. A szíriai forradalom ebből a szempontból valóban mintául szolgálhat.

---

6 A klímaváltozás egyenlőtlen és kombinált fejlődéssel való meghatározására tett további kísérlethez lásd Malm 2014.

Történetesen az egyenlőtlen és kombinált fejlődés⁷ és egy katasztrófa vezetett az orosz forradalom kirobbanásához is. Ebben az esetben a katasztrófa az első világháború volt, amely az egész cári Oroszország élelmiszer-ellátó rendszerét tönkretette. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy 1917 tavaszán heves áradások utakat és vasútvonalakat mosdák el és akadályozták a további beszerzési lehetőségeket (Lih 1990). Március 8-án – a történet jól ismert, de most új fényt vet a jövőre – Szentpétervár munkásnői sztrájkba léptek és végigvonultak az utcákon kenyeret követelve az orosz parlamenttől, a Dumától, amely képtelen volt ezt megadni. Nem sokkal ezután a cár bukását követelték. A válság 1917 augusztusában új fordulatot vett, amikor a gabona ára hirtelen a kétszeresére emelkedett, és Pétervárnak szembe kellett néznie azzal, hogyan élhet túl liszt nélkül. „Éhezés, valódi éhezés kerített hatalmába egy sor várost és tartományt, az élelmezés elégtelensége már halálhoz vezetett” – írta le a helyzetet egy kormánytisztviselő (Dolinsky, idézi Lih 1990: 65). Ekkor fogalmazta meg Lenin a legfontosabb 1917-es írását, *A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene* címmel, amelyben amellett érvelt, hogy csak egy második forradalom lehet a megoldás az országos éhínség teljes elhárításra. Belföldi és külföldi agitációjában fő érve az októberi csapásra az alábbi volt:

„Nincs és nem is lehet más menekvés az éhínségtől, mint a parasztok felkelése a földbirtokosok ellen a falun és a munkások győzelme a tőkéséken a városokban, a központban. (...) A felkelés halogatása a halállal egyértelmű – ezt kell választolni azoknak, akik látják a gazdasági bomlás fokozódását, látják az éhínség közeledését, s ugyanakkor szomorú bátorsággal lebeszélnek a munkásokat a felkelésről” (Lenin 1976: 409).

A Pentagon „veszélyfokozóként” ír a klímaváltozásról. Lenin úgy beszélt saját korának katasztrófájáról, mint gyorsító folyamatról, amely felszínre hozza az összes ellentmondást és példátlan intenzitással világszintű válságot idéz elő, megsemmisülés szélére hajtva a nemzeteket (Lenin 2004: 17, 46). Lenin célja persze az volt, hogy megragadja az így megnyíló egyedülálló alkalmat. Ettől még nem ellenezte kevésbé a háborút – senki nem volt annyira a háborúellenes, mint a bolsevikok – de annak összes nyomorúságát sürgető oknak látta a hatalom megragadására, és semmi más nem sorakoztatta fel mögötte a munkásságot úgy, mint ez. A klímaváltozás lehet a 21. század gyorsítója, felpörgeti a későkapitalizmus ellentmondásait – mindenképp a gazdagok örökzöld pázsitja és a tulajdon nélküli létbizonytalansága közt húzódozó növekvő szakadékot –, és egyik helyi katasztrófát siettet a másik után. De mit tegyenek a forradalmárok, amikor a klímaváltozás

---

7 Trockij használta az egyenlőtlen és kombinált fejlődést a századfordulón az orosz birodalom gazdaságának leírásakor - a szerk.

az ő pályájukra téved? Meg kell ragadniuk az alkalmat, hogy eltávolítsanak minden kizsákmányolót és elnyomót, akit csak érnek. De mondanunk sem kell, a boldog végkifejletre nincs garancia.

ELLENFORRADALOM ÉS KÁOSZ MINT TÜNET

A globális felmelegedés legkézzelfoghatóbb hatása az égető élelmiszer- és vízhiány lesz. A tunéziai és egyiptomi forradalmak kitörése előtt részben az extrém időjárás okozta emelkedő élelmiszerárak fokozták a rejtett feszültségeket, és a Közel-Kelet – ez a térség eddig a század forradalmi üstje – még többre számíthat. Ez a térség a leginkább hajlamos a vízhiányra, nincs még egy olyan hely, ami ennyire érzékeny lenne arra, ha az élelmiszer-tartalékokat érő megrázkódtatás vagy a távoli termőterületeken egy rossz aratás miatt emelkednek az importárak, amelyektől annyira függ a népesség (d'Amour et al. 2016, lásd továbbá Malm 2014). A forradalmi Oroszországban eredetileg a háború ellátási igényei és a harcok miatti blokád okozta az ellátási sokkot, ami aztán hatalmas területekre terjedt ki. A bolsevikoknak ez épp akkora átok volt, mint amekkora áldás. Lars T. Lih kiemelkedő *Bread and Authority in Russia 1914-1921* című könyvében bemutatja, hogy az élelmiszer hiánya nemcsak hatalomra segítette, de azokba a tekintélyelvű tendenciákba is belekényserítette a bolsevikokat, melyek végül tönkretették őket.

Ráadásul ezek a folyamatok már október előtt mozgásba léptek. A cári állam élelmiszer-ellátó diktatúrává kezdett válni, amelyben az állam kényszerrel alkalmazott, hogy az éhező polgárokhoz ételt tudjon juttatni. „Az élelmiszer-ellátás kérdése minden egyebet maga alá gyúrt” – jegyezte meg egy kormányzati alkalmazott 1916 őszén – „és ahogy a gazdasági anarchia terjedt, úgy hatolt az állam egyre mélyebbre az ország gazdasági létezésnek minden aspektusába” (idézi Lih 1990: 32). Az ideiglenes kormány ugyanezt a pályát folytatta – az anarchistákat kivéve minden politikai áramlat egyetértett abban, hogy szigorú központi szabályozásra van szükség a szükséges gabona biztosításához –, de nagyon egyenlőtlenül teljesítette a feladatot. Végül a bolsevikok bizonyultak egyedül elég fegyelmezett és ütőképes pártnak ahhoz, hogy helyreállítsák a centrumot, és központi erőként uralkodjanak. De ahhoz, hogy ez sikerüljön, meg kellett szabadulniuk az állammal kapcsolatos minden ideológiái ketyélyüktől, és maximálisan ki kellett használniuk a cári bürokrácia maradványait. A gond az volt, hogy azt ígérték: minden hatalmat a szovjeteknek. A logika szerint, melynek fájdalmas részleteit Lih rekonstruálja, a valóban független, önmagukat kormányzó szovjetek (kommunák és munkásbizottságok) a saját tagjaik

érdekeit védték: vidéken visszatartották a gabonát a városoktól; a városokból önkénteseket küldtek vidékre, hogy gyűjtsék össze és tagjaik közt osszák el, amit csak találnak. A közvetlen demokráciára tett kísérlet, amelyet a bolsevikok annyira ösztönöztek, csupán elmélyítette az élelmezési rendszer zűrzavarát, miközben ők pont azt ígérték, hogy véget vetnek a káosznak. Ebbe az ellentmondásba taszítva úgy döntöttek, alávetik a szovjeteket a pártnak: a felhalmozással gyanúsítottakat lelőtték, ügynököket állítottak a falvakba a parasztok megfigyelésére, és a bürokratikus vezérlés egész gépezetét indították be.

De a választást – ez Lih fő állítása – a helyzet kényszerítette a bolsevikokra. Úgy tűnt, hogy az először polgárháborúval, majd szárazsággal súlyosbított ínséges idők nem engednek más irányt: csak az élelmiszer-ellátó diktatúra maradt, amibe végül is az oroszok túlnyomó többsége belenyugodott, a biztonságot és az asztalukra kerülő ételt preferálva a forradalom éveinek végtelen nélkülözéséhez és bizonytalanságához képest. Itt hintették el a sztálinista ellenforradalom magvait. Lih elemzésében paradox módon mindez egy jelentős tetteből fakadt: pont azzal, hogy olyan könnyörtelenek és állhatatosak voltak az élelmiszer-rendszer központosításában, a bolsevikok elhárították a teljes összeomlást. Lih megfogalmazásban a fiatal szovjet állam olyan volt, mint „egy Noé, aki sietve tákolja össze kis bárkáját a küszöbön álló csapás ellen” (Lih 1990: 266).

Ha most még több forradalmakat kiváltó katasztrófa közeleg, vajon ezek is életre hívnak majd ellenforradalmakat fenevadak és pöffeszkedő bürokráciák alakjában, amelyek az állítják majd, hogy elengedhetetlenek a nehézségek leküzdéséhez? Persze ezt most még nem tudhatjuk, de van erre a forgatókönyvre utaló jel, a katonai puccs, amely véget vetett az egyiptomi forradalomnak. A Morszi-rendszer végnapjaiban a „mély állam”⁸ erős üzemanyag- és élelmiszerhiányt és áramszüneteket okozott, meggyengítve a demokratikusan megválasztott elnök támogatását, és milliókat ösztökölt arra, hogy utcára vonuljanak ellene (Hubbard és Kirkpatrick 2013). A 2013. július 3-i államcsíny után ezek a problémák egyik pillanatról a másikra megoldódtak; a Sziszi-junta országszerte megnyerte az emberek gyomrát és eszét. Ez az epizód nyilván nem kötődik a klímaváltozás hatásaihoz, de egy olyan politikai logikát jelez, amely elképzelhető, hogy újra felbukkanhat, amikor ezek a hatások felerősödnek: egy erős vezető, aki a minimális biztos ellátás garantálójának szerepében tetszeleg, miközben monopolizálja a hatalmat. Ahhoz, hogy ez megvalósuljon, nem is feltétlenül kell a forradalomra várni, már maga a szűkösség is elég lehet hozzá.

Az általánosabb veszély, ami itt ólálkodik, az, amit ökológiai fasizmusnak nevezhetnénk. Ennek eddig kevés híve van, de azért akad néhány: *The Climate Challenge and the Failure of Democracy* című könyvben két ausztrál kutató, David Sherman és Joseph Wayne

---

8 A „mély állam” (*deep state*) kifejezés az államigazgatásba beágyazott érdekcsoportokra utal, amelyek a demokratikusan megválasztott vezetők ellen szövetkeznek – *a szerk.*

Smith elutasítják a marxista állítást, mely szerint a kapitalizmus a globális felmelegedés forrása, és minden felelősséget a demokráciának tulajdonítanak. Itt az idő, hogy rájövünk, „a szabadság nem a legalapvetőbb érték, pusztán egy a többi közül. Számunkra a túlélés sokkal alapvetőbb értéknek tűnik” (Sherman és Smith 2007: 133). Mivel a klímaváltozás az emberi faj túlélését teszi kérdésessé, az emberiségnek újra fel kell fedeznie valódi természetét: a rideg hierarchiát. „Az emberi agy tekintélyelvűsége, uralkodásra és engedelmességre huzalozott,” (ibid: 130) csak rá kell nézni a majmokra. Pontosabban, Sherman és Smith a feudalizmus és a pártállam keveréke mellett érvel – de minden tervezett gazdaság nélkül – „egy altruista, rátermett, autoriter vezetővel az élen, aki tudománnyal és személyes erényekkel vértette fel magát” (ibid: 13). Szerintük a vezetőt a „filozófkirályok és ökoelitek osztálya” (ibid: 141) támogatja majd, kiket gyerekkoruk óta képeznek – „mint Spártában” (ibid: 134) – hogy átvezessék a világot a forráságon. (Ugyancsak megtudhatjuk, hogy a női agy a gyerekekre van kitalálva, hogy be kellene tiltani a fekete rapszámokat, amelyek „fehérek meggyilkolásának vágyát” fejezik ki, és hogy az iszlám demográfiai támadást folytat a nyugati világ ellen [Sherman és Smith 2007: 111].) Az efféle örületnek egyelőre nincs nagy közönsége. Amikor azonban tényleg a túlélés lesz a tét, nem lehet kizárni, hogy megtalálja követőit. A klímaváltozás máris előtérbe hozott korábban megvetett örült elméleteket, például a geomérnökséget.

Ha az ökológiai fasizmus explicit ideológiai trend lehet a közelgő forró jövőben, a másik lehetőség a nihilista, opportunista, sőt rasszista erőszak. A kiszáradó Oszmán Birodalomban, ahogy Sam White rámutat, a dzseláliknak nem volt meghatározott politikai vagy vallási meggyőződésük, csupán végigfosztogatták az útjukba kerülő kipusztult tájakat. Egyik központjuk Rakka városa volt: az új szárazság epicentruma, az Iszlám Állam hamis kalifátusának fővárosa. White szerint az aszály felszította a fundamentalistákat a birodalom különböző felekezetiiben.⁹ A forradalmi Oroszország végtelen hosszú kenyérré váró soraiban a gabonát raktározó és arra spekuláló zsidókról szóló pletykák futótűzként terjedtek; rövid út vezetett a zárt pékségtől a pogromig (Lih 1990: 37, 75, 98, 169). 1917-ben Lenin – felmérve a „nagy tömegek elkeseredés szülte hangulatát” – azt jósolta, hogy „az éhezők akár anarchista módon is mindent széjjelrombolnak, mindent ízzé-porrá zúznak, ha a bolsevikok nem tudják őket vezetni a döntő harcban” (Lenin 1976: 412). Az antiszemita feketeszázak¹⁰ várták, hogy az oroszok beálljanak mögéjük és Lenin látta, hogy az objektív körülmények a nekik kedveznek. „Elképzelhető-e a csőd küszöbén álló

---

9 A dzselálikról és más rakkai lázadókról lásd (White 2011: 179, 234, 237, 244); a fundamentalizmusról lásd (ibid.: 215).

10 A cári rendőrség és a monarchista szervezetek által ellenforradalmi célokra létesített felfegyverzett csoportok – *a szerk.*

kapitalista társadalom *anélkül*, hogy az elnyomott tömegek soraiban ne uralkodna el a kétségbeesés? És kifejezésre juthat-e a tömegek kétségbeesése, amelyek soraiban nem kevés a felvilágosulatlan elem, *másképpen*, mint mindenféle mérgek kelendőségében?” (Lenin 1976: 413–414)

Dzselálik, Iszlám Állam, feketeszázak: Christian Parenti hasonló tendenciákat jósol a *Tropic of Chaos: Climate Change and the New Geography of Violence* című könyvében. „A sérült társadalmak gyakran reagálnak úgy a válságra, mint a sérült emberek: irracionális, rövidlátó és önpusztító módon”, és világunk társadalmi – különösképpen a gyarmatosítás, a hidegháború, a terror elleni háború, a neoliberális átalakítás kárvallottjai – kifejezetten sérültek (Parenti 2011: 8). Számíthatunk az entrópiába és zűrzavarba züllésre, közösségek harcára, fosztogatásra, a modern állam lebomlására – ami természetesen az ellentétébe fordulhat, és feltámaszthat valamiféle ökofasiszta Spártát. Mi van azokkal, akik légkondicionálással el tudják szigetelni magukat a melegtől? Valószínűleg meg akarják majd védeni anyagi érdekeiket, Parenti pedig ennek megfelelően a „felfegyverzett mentőcsónak politikáját” vagy „klímafasizmust” vetíti előre, amelyben az uralkodó osztályok úgy élnek tovább, mint eddig, és áldozataikat falakkal, drónokkal és tranzitónakkal tartják kegyetlenül kordában (Parenti 2011: 20, 183, 209, 214–215). Egy népirtáskutató egyet tovább menve figyelmeztetett, hogy az észak felé igyekvő klímamenekültek áradata feléleszti a „népirtó tendenciákat”. Azért valószínűsíthető ez a forgatókönyv, mert az egyik legnagyobb áramlat feltehetően muszlim többségű országokból érkezik az iszlamo-fóbiával megfertőzött Európába (Alvarez 2016: 30, vö. Reuveny 2007), ami a probléma kifejeződésének egy másik formája lenne. Egy melegebb világ forradalmárainak nagyon éber és harcos antifasisztának kell lenniük. Lehet, hogy nem a szélsőségek kora után, hanem annak hajnalán élünk.

FORRADALOM A TÜNETEK KEZELÉSÉRE

Eddig két felállást különböztettünk meg, habár nehéz köztük különbséget tenni: egyfelől a klímaváltozás tüneteiként megjelenő forradalmat és/vagy az ellenforradalmat és káoszt. A meteorológia segítségével el tudjuk képzelni, hogyan jelentkeznek a tünetek. Klímakutatók gyakran beszélnek arról, hogy az emelkedő hőmérséklet sokkal valószínűbbé tette az extrém időjárási jelenségeket: lehetett szupervihar a 18. században is, de az azóta a légkörben felgyülemlett szén-dioxid úgy formálta az időjárási rendszereket (például felmelegítve a tengerfelszíneket), hogy drámaian megnövekedett a halálos hurrikánok kialakulásának esélye. A rendkívüli *társadalmi* események, amelyeken itt spekulálunk, kétségkívül megtörténhetnek az ember okozta klímaváltozás nélkül is, de úgy tűnik, a bolygónk minden rendszerében ez az új, nagy erejű tényező tolja ilyen irányba a

dolgokat. Ha ez mind szürreálisan szélsőségesnek tűnik, elég csak megnézni a legfrissebb klímakutatásokat. Ezekből kiderül, hogy ha a globális felmelegedés fokozódik, az emberi lét materiális alapjainak elpusztítása valóban végzetes lesz, és havonta hírül adják, mennyivel gyorsabban bontakozik ki a folyamat, mint ahogy az először látszott.

2016 januárjában a Föld átlaghőmérséklete 1,15°C-kal volt magasabb, mint 1951–1980 között. Ez új rekordot jelentett, amely rögtön februárban meg is dőlt, amikor már 1,35°C-kal volt melegebb (Carrington és Slezak 2016). Addigra a bolygó hőmérséklete épp 1,5°C-al volt magasabb, mint az iparosodás előtt, a világ vezetői pedig pont ezt az értéket jelölték meg 2015 decemberében az ENSZ párizsi klímacsúcsán mint olyan határértéket, amelyet nem szabadna átlépni (bár gyakrabban szokták a 2°C melegedést megjelölni a már veszélyestől a rendkívül veszélyes klímaváltozás felé való eltolódás határértékeként).¹¹ Mikor valósulhat ez meg? Friss kutatási eredmények szerint inkább előbb, mint később: például a felhőkben kialakuló jégkristályok több napsugarat vernek vissza az űrbe, mint a folyadékcseppek, de a klímamodellek jelentősen alábecsülik az utóbbi hozzájárulását, kifelejtve a komoly melegítő hatást (Tan et al. 2015).¹² Mások felülvizsgálták az arra vonatkozó előrejelzést, hogy mennyivel emelkedne a hőmérséklet, ha elégne a teljes foszszilistüzelőanyag-tartalék, amelyről tudomásunk van. Óvatos becslést használva, és kizárva azt, hogy a jövőben új technológiák segítségével új lelőhelyeket fedezünk fel, Katarzyna Takorska és kollégái 8°C-ra – az Északi sarkvidéken pedig 17°C-ra – becsülik a hatást, a korábban gondolt 5°C helyett. A Föld jelenlegi életkörülményeire nézve a nyolcfokos átlag természetesen mindennek a végét jelentené (Takorska et al. 2016). Ez nem holnap fog bekövetkezni, de már most jelzi a későkapitalista történelem általános irányát. Bárkinek, aki vitatná az előrejelzést, hogy az ebből következő elmozdulások politikai szélsőségek korát hozzák majd el, vagy amellet kell érvelnie, hogy az emberiség elképesztően sztoikus, vagy amellet, hogy az emberiség teljesen elszakadt az ökoszisztémában zajló folyamatoktól. Akárhogy nézne is ki ez az érvelés, biztosan nem lesz materialista.

Azonban van lehetőség néhány hatás tompítására. Vegyük például Szíria esetét! A mezőgazdaság nagy része még mindig az árasztásos öntözéstől függ – vagyis a földművesek kinyitják a csatornákat és elárasztják a földjeiket –, ami régen megfelelő módszer lehetett, de ebben a száraz korban már nem az (Gleick 2014). Elkerülhetetlen, hogy a csepegtető öntözésre álljanak át, hogy minden csepp vízből a legtöbb hasznot húzassák. Egy állam, amely a szegény parasztok szükségleteihez igazodik és ellátja őket az alapvető termelési eszközökkel, lehetővé tehetné ezt, de az Aszad-rendszer olyan vízgazdálkodási

---

11 Ezekről a határértékekről a véleményünket lásd (Rogelj, Luderer, Robert C. Pietzcker et al. 2015).

12 Az alulértékelt, nemrégiben fölismeret hatások egy másik, nagyon tipikus példájáról ír DeConto és Pollard (2016).

lépéseket tett, amelyek az utolsó csepp vizet is kiszívták a földből. Egyiptomban a Földközi-tenger emelkedése még mélyebbre nyomja a sós vizet a Nílus-delta agyagos földjébe. Terményük megmentésére a földművesek hatalmas mennyiségű homokot és trágyát használva próbálják „megemelni” földjeiket, de ezt csak a vagyonosabbak engedhetik meg maguknak (Malm és Esmailian 2013a). A partvonal mentén egyre gyakoribbak a vihar okozta áradások, de tengeri védőgátakat és egyéb tompítórendszereket elsősorban nyaralóvárosok elé építenek, miközben a halászfalukat és a parasztokat magukra hagyják (Malm és Esmailian 2012, Malm 2013a). Az egyiptomi forradalom lehetőséget kínált arra, hogy kivédjék ezeket a kockázatokat, és elmozduljanak a klímaváltozáshoz való átfogó, az egész népre kiterjedő alkalmazkodás felé. A legkevesebb, amit mondhatunk, hogy ezt elszalasztották.

Itt fel is sejlenek a harmadik elméleti konfiguráció körvonalai: forradalom a globális felmelegedés hatásainak kezelésére. A szíriai és egyiptomi esetek nem egyedülállóak. Felmérések szerint a tökefelhalmozás mindennapi folyamatai – a bekerítések, a kommodifikáció, az ingatlanberuházások, az erőforrások központosítása – erősen torzítják a legtöbb alkalmazkodási kísérletet, világszerte pont a legsérülékenyebb embereket hagyva védelem nélkül (Sovacool et al. 2015). De Lenin idézve: „forradalmi időkben a lehetséges határok ezerszeresükre nőnek” (Lenin 2004: 41). Ha a társadalmi viszonyok meggátolják a szegények érdekeit szolgáló alkalmazkodást, akkor átalakításra szorulnak. Még egy ok arra, hogy kihasználjunk minden lehetőséget, amelyet a katasztrófa megnyit. Az előző két konfigurációval szemben ez olyan forradalmárokat feltételezne, akik *tudatosan* a klímaváltozás következményei ellen lépnek fel, olyan területen, ahol hatást tudnak gyakorolni. Ez a hatás viszont természeténél fogva korlátozott lesz.

FORRADALOM AZ OKOK ELLEN

Három-négy fokos hőmérséklet-emelkedéshez alkalmazkodni, nem is beszélve nyolcról, hasztalan erőfeszítés. Függetlenül attól, hogy milyen fejlett öntözőberendezéseket használnak a szíriai parasztok, az öntözéshez víz kell. Egy fal sem tudja megvédeni a Nílus-deltát a tenger földalatti beszivárgásától. Senki nem fog tudni semmilyen fizikai munkát végezni, ha a hőmérséklet egy bizonyos szint fölött marad, és így tovább. De a már felfedezett fossziliztüzelőanyag-tartalékokat a földben lehet tartani. A kibocsátásokat nullára lehet csökkenteni. „Mindenki mondja. Mindenki elismeri. Mindenki megállapította. És nem csinálnak semmit” (Lenin 1976: 159). Ez a legsürgősebb forradalom alapja, amely a probléma gyökerének tudatában teljes körű rohamot indít a fosszilis tőkével szemben, ahogy a bolsevikok azt a célt tűzték ki maguknak, hogy azonnal véget vetnek a háborúnak, bizonyítva, hogy mindenki számára világos, hogy „a háború végéhez, amely szorosan

összefügg a létező kapitalista rendszerrel, magát a tőkét kell legyőzni” (Lenin 2004: 163). Most van itt a pillanat, hogy újraolvassuk az 1917-es Lenint és kimentsük a bolsevik projekt lényegét:

„ezen a példán hasonlíthatjuk össze talán a legjobban a katasztrófa elleni harc reakciós-bürokratikus módszereit – melyek igyekeznek minimális reformokra szorítkozni – a forradalmi-demokratikus módszerekkel, melyeknek, hogy méltók legyenek nevükre, közvetlenül arra kell irányulniuk, hogy erőszakosan szakítsunk az elavult régivel és maximálisan meggyorsítsuk az előrehaladást” (Lenin 2004: 88–89)

A gyorsaság itt a legfontosabb dimenzió. Eközben a pizsmogó burzsoáziát, mint mindig, most is az az elv vezérli: *‘après nous le deluge’* – Utánunk az vízözön!” (Lenin 2004: 97). Bizonyos rendelkezések milliók vagy milliárdok életét menthetnék meg, ha az ezek bevezetését hátráltató érdekek megszűnnének. „A katasztrófát és az éhínséget le lehet küzdeni, a szükséges intézkedések elég egyszerűek, világosak, tökéletesen alkalmazhatók, és az emberek véghez tudnák vinni őket” (Lenin 2004: 70). Kezdhethénk azzal, hogy korszerűsítjük a Kommunista kiáltványt a következő tíz ponttal:

1. Vezessünk be teljes moratóriumot az összes új, szén, olajt vagy földgázt kitermelő létesítményre!
2. Zárjuk be az ezekkel működő erőműveket!
3. Termeljük meg az áram 100 százalékát nem fosszilis erőforrásból, hanem elsősorban szél- és napenergiából!
4. Állítsuk meg a légi, tengeri és közúti közlekedés expanzióját; állítsuk át a közúti és tengeri utazást áram és szél felhasználására; a fennmaradó légi utakat úgy racionalizáljuk, hogy biztosítva legyen az egyenlő eloszlás, amíg teljesen helyettesíteni nem lehet másfajta utazással!
5. Szélesítsük ki a tömegközlekedési rendszert minden szinten, a metrótól az interkontinentális gyorsvasutakig!
6. Korlátozzuk az élelmiszerek tengeri és légi szállítását, és rendszerszinten népszerűsítsük a helyi termelőket!
7. Vessünk véget a trópusi erdőirtásoknak, és kezdeményezzünk tömeges erdő-újratelepítési programokat!
8. Szigeteljük újra a régi épületeket, az újak építésénél pedig követeljük meg a zéró szén-dioxid-kibocsátást!
9. Építsük le a húsipart, az emberi fehérjeszükségletet pedig elégítsük ki egyre inkább zöldegekből!

10. Csatornázzuk az állami beruházásokat a leghatékonyabb fenntartható és megújuló energetikai technológiák, valamint a szén-dioxidot a légkörből kivonó technológiák fejlesztésére.¹³

Ez csak a kezdet lenne, de már ez is felérne egy forradalommal, nem csak a termelési viszonyokban, hanem a társadalmi viszonyokban is, amelyeket annyira behálóz. Az utóbbi időben két megdöbbentő kutatás is rámutatott, hogy a szén-dioxid-kibocsátás jelensége mennyire összefügg az osztálytársadalommal. Az emberiség egytizede felelős a jelenleg fogyasztásból adódó kibocsátások feléért, az emberiség fele pedig az egytizedéért. A leggazdagabb 1 százalék ökológiai lábnyoma nagyjából 175-ször akkora, mint a legszegényebb 10 százaléké; a legvagyonosabb amerikaiak, luxemburgiak és szaúdiak 1 százaléka a kibocsátása kétezerszerese a legszegényebb hondurasiakénak, mozambikiakénak vagy ruandaiakénak. Az 1820 óta létrehozott szén-dioxid eloszlása hasonlóan aszimmetrikus (Chanel és Piketty 2015, Oxfam 2015). Teljesen indokolt lenne valamennyi ökológiai osztálygyűlölet, és akkor még meg sem említettük a fosszilis tőke keménymagját, a Rex Tillersonokat¹⁴, milliárdosokat, akik a fosszilis tüzelőanyagot a talajból kinyerve dúskálnak a pénzben.¹⁵ Semmi kétség, ez a forradalom nem szenvedne hiányt ellenségekből.

Kinek kellene ezt végrehajtania? Kik a klímaforradalom pétervári kohászai és kronstadti matrózai? Nézzük meg a globális felmelegedés miatt legjobban aggódó népeiséget: Burkina Faso, amelyet most is szárazság, csökkenő csapadék és nagy homokviharok sújtanak, szenved meg legjobban az afrikai nemzetek közül a mérhetetlenül meleg munkanapokat (Sedghi 2015, van Eeckhout 2015). Meg tudja rohamozni egy burkina fasói földműves a fosszilis tőke téli palotáit? Vethet-e rájuk egyáltalán egy pillantást életében? Vagy az ExxonMobil texasi főhadiszállása és Dubai csillogó tornyai olyan távoliak, hogy elérhetetlenek maradnak a parasztok forradalmának? Valószínűleg olyan könnyű lenne tömeges támogatást nyerni a fenti programhoz Burkina Fasóban, amilyen nehéz lenne azt keresztülvinni onnan.

Pontosan ezek az emberiséget megosztó mélységes szakadékok – rációlvá az „antropocén” diskurzusra, miszerint az emberiség általánosságban felelős és „mi mind”

---

13 Ezt a listát egy email inspirálta Michael Northcottól, az Edinburgh-i Egyetem teológia- és etikaprofesszorától.

14 Rex Tillerson 2006 és 2017 között az Exxonmobil amerikai olajvállalat vezérigazgatója volt, majd Donald Trump kormányának első külügyminisztere lett, amíg 2018 márciusában le nem mondott tisztségéről – *a szerk.*

15 A fosszilis tőke kategóriájáról lásd még (Malm 2016a).

vagyunk az ellenség – jelenthetik a legnagyobb akadályát annak, hogy szembeszálljunk a katasztrófa okaival: a fosszilis tüzelőanyagok rendszerszintű erőszakkal felérő égetésének áldozatai túl messze vannak az erőszak elkövetőitől ahhoz, hogy megdöntsék őket. A „forradalmak mint tünetek” a közvetlen közelben elérhető kizsákmányolókat és elnyomókat célozzák, akiket nehéz elképzelni, amikor az élet elviselhetetlenné válik, de „az okok elleni forradalmaknak”, ha a legérintettebb osztályok robbantják ki őket, be kell járniuk a világot. A felkelések várhatóan továbbra is a közeli Makhloufokat veszik célba a távoli Tillersonok helyett. Másképp fogalmazva, a szakszervezeti tudat¹⁶ spontán kialakulása – ami bármilyen forradalom alapvető előfeltétele – nagyon bizonytalanok tűnik egy melegező világban. Más a helyzet az olajfeltárással, amikor egy cég benyomul emberek szülőföldjére, hogy ott olajért fúrjon, az ellentét ilyenkor nyilvánvaló – az ellenállás pedig természetesen adódik. De a globális felmelegedés mint olyan milliőkat írthat ki egy sosem látott, és így nehezen meggrohamozható palotából.

Ez tűnik a klímaváltozás elleni harc alapvető stratégiai talányának. A legígéretesebb víziót arról, hogy ebből hogy lehet kitörni, Naomi Klein fogalmazta meg a *This Changes Everything: Capitalism vs. the Climate* című könyvében. Ő a távolság problémáját rövidre zárva úgy érvel, hogy mivel a jelenlegi kapitalizmus annyira a fosszilis energiára épül, többé-kevésbé mindenki, aki részt vesz valamilyen társadalmi mozgalomban, a globális felmelegedés ellen küzd, függetlenül attól, hogy fontosnak tartja-e azt, vagy szenved-e a következményeitől. A viteldj ellen és az ingyenes tömegközlekedésért tüntető brazilok gyakorlatilag a fenti lista ötödik pontját tűzik zászlajukra, ahogy a földjükön a Shell ellen küzdő nigériai Ogoni törzs tagjai az elsőt (Klein 2014).

Hasonlóképpen, a munkahelyükért küzdő európai autógyári munkásoknak, a szakszervezeti tudatukkal összhangban, inkább áll érdekükben, hogy a gyáraik olyan technológiák – szélturbinák, buszok – gyártására álljanak át, amelyek elősegítik a fosszilis üzemanyagoktól való elmozdulást, mintsem hogy végignézzék, ahogy a munkájukat kiszervezik egy alacsonyabb bérszínvonalú országba (lásd Henriksson 2013, 2015). Minden küzdelem a fosszilis tőke elleni küzdelem, csak fel kell hívni erre a küzdelem résztvevőinek figyelmét. Klein szavaival, „a környezeti válság – elég tágan értelmezve – nem írja felül a legsürgősebb politikai és gazdasági ügyeinket, nem téríti el róluk a figyelmet, hanem egzisztenciálisan sürgetővé teszi azokat” (Klein 2014: 153). Ebben az értelmezésben különösen vonzó, hogy a lehető legszélesebb koalíciók kiépítését teszi elképzelhetővé. Ehhez a küzdelemhez pedig ennél kevesebb nem lesz elég.

---

16 Lenin a *Mi a teendő?* című művében megkülönbözteti a szakszervezeti tudatot az osztálytudattól, és az előbbi látja a végső pontnak, ameddig a munkásosztály önmagától, a párt nélkül is el tud jutni – a szerk.

Továbbra is kérdés, hogy ez a megoldás kiválthatja-e közvetlenül elnyomott rohamosztagok létét. Mindezekig egy felmelegedő világban a cionista megszállás ellen harcoló palesztinokéhoz, vagy a termelés felpörgetése ellen sztrájkoló gyári munkásokéhoz hasonló – nem pusztán *magában való* (a kismimizett és hőségétől meggyötört), hanem *magáért való* (ellenségeikkel aktívan küzdő) – szerep még betöltetlen. Eddig ez a hiány gátolta azt, hogy az éghajlatváltozás a probléma súlyával arányos zavargásokhoz is vezessen. Van viszont egy szárnyait próbálgató klímamozgalom. A fosszilis tőke megdöntéséhez ennek kell összekötő kapocsként szolgálnia a társadalmi mozgalmak teljes spektrumát felölelő szövetségben. Ennek a mozgalomnak jó érvekkel kell előállnia, olyan szlogenekkel, mint hogy „egy halott bolygón nincsenek munkahelyek”: bármit is próbálsz elérni, az előfeltételez egy meglehetősen biztos éghajlatot, és még ha ebben a pillanatban nem is gyűlik a sivatagi homok a küszöbödnél, biztos lehetsz benne, hogy valahogy rád is hatással lesz a klímaváltozás. Ha a német munkás vállalat von a burkina fasói paraszt körülményeire vagy optimistán azzal nyugtatja magát, hogy Németországban közel sem olyan rossz a helyzet, a klímamozgalom azt mondhatja neki: *“De te fabula narratur”*.¹⁷ Ez a mozgalom összegyűjti és egységes formába önti az üzeneteket arról, hogy Szíria nem élheti túl a termékeny félhold eltűnését, Egyiptom egy háromméteres tengerszint-emelkedést, Burkina Faso pedig a négyfokos felmelegedést. Ez a legszerűlenebb tömegek érdekeit artikulálja, még ha csak a nevükben is beszélve. Igen, ennek egy része az, amit a klasszikus marxizmus szubsztitucionizmusnak és voluntarizmusnak hívna, és amely olyan strukturális okok miatt jelentkezik, amelyeket még meg kell haladni.

Ez a mozgalom számos említésre méltó győzelmet mutatott fel mostanában. A Keystone XL olajvezeték építésének leállítását, a Shell kihátrálását az Északi-sarkvidékről, az egyre szélesebb körben terjedő tőke kivonási kampányt, a lefűjt szénéromó-projektek Oregontól Orisszáig mind ennek a számlájára írhatók. 2016 májusában a mozgalom tovább növelte ismertségét a *„Break Free”* kampánnyal, a fosszilis tüzelőanyag kitermelése elleni eddigi legnagyobb összehangolt közvetlen akcióhullámmal, ami a Fülöp-szigektől Walesig, Új-Zélandtól Ecuadorig terjedt.¹⁸ A kampány legfontosabb része az *Ende Gelände* néven ismert tábor volt, karnyújtásnyira Európa egyik legnagyobb szén-dioxid-kibocsátójától, a *Schwarze Pumpe*, azaz „Fekete Pumpa” nevű erőműtől a németországi Lusatia régióban, amely a szomszédos óriásbányából hozott lignittal – a fosszilis tüzelőanyagok legrosszabb fajtájával – működik. A nagy területen elterülő sátortábor különböző részei távoli, alacsonyan fekvő szigetekről kapták nevüket: Kiribati, Tuvalu

---

17 “Rólád szól az ének”. Idézet Quintus Horatius Flaccustól, amelyet Marx is használ a Tőke első kötetének előszavában – *a szerk.*

18 Lásd breakfree2016.org.

és a Maldív-szigetek. 2016 május 13-án, pénteken egy több elemből felépülő offenzíva indult a *Schwarze Pumpe* ellen, amikor a négyezer fős táborból nagyjából ezer aktivista bemászott a bányába és egy hétvégére elfoglalta a hatalmas szénkitermelő szerkezetet. Szombat reggel még többen voltak ott, amikor elfoglalták a vasútvonalakat, amelyeken a szenet a Fekete Pumpához szállították. A tüntetők egy rövid időre az erőmű területére is benyomultak, ami az erőfőlényben lévő rendőrséget arra készítette, hogy válogatás nélkül paprikaspray-vel, gumibottal és letartóztatásokkal vágjon vissza. De a blokádnak kitarított vasárnap reggelig, amikor a tulajdonosok bejelentették, hogy a klímaaktivisták a villamosenergia-termelés teljes leállítására kényszerítették őket (Sundberg 2015, lásd még Malm 2016a). Ilyen még soha nem történt Közép-Európában.

Az akció háttere igen tanulságos. A 2014-es svéd parlamenti választások idején Gustav Fridolin, a Zöld Párt vezetője egy széndarabot tartott a zsebében. Akárhová ment, minden beszédben és televíziós vitán meglepette ezt a széndarabot és kemény elhatározással a hangjában megígérte, hogy leveszi a svéd állam kezét a tüzelőanyagról. Mélyen Kelet-Németország bányáiban azok a kezek rég beszennyezték a svédek önképét, miszerint ők egy úttörő ország lennének a klímapolitikában, hiszen az állami tulajdonú vállalat, a Vattenfall birtokolja és működteti a *Schwarze Pumpét* és négy másik óriási lignitkomplexumot. A választás idejére a svéd állam ezeken keresztül egyharmaddal több szén-dioxidért volt felelős, mint amennyit egész Svédország területén kibocsátanak. Fridolin kijelentette, hogy itt az ideje, hogy a svéd állam megváljon ezektől befektetésektől és a talajban hagyja a szenet. A Zöldek legfontosabb választási ígérete az volt, hogy ha kormányra kerülnek, bezáratják a Vattenfall német bányáit és erőműveit. Két évvel később ezek már nem is voltak svéd kézben. Eladták egy cseh tőkés konzorciumnak – melynek az ország leggazdagabb embere is tagja volt –, ami több erőforrásért sóvárgott a kontinens keleti szegletén végigsöprő lignit-renezánsz idején. Más szóval a Zöldeknek sikerült egyenesen a fosszilis tőke markába ejtenie a legnagyobb lignitvagyon egy részét. Ez a döntés a világ talán legbefolyásosabb zöld pártját történetének legnagyobb válságába taszította, ami így a reformista parlamentáris környezetvédelem történetének egyik legnagyobb válsága is volt. Hogy föltegye az i-re a pontot, Fridolin a svéd kormány nevében illegálisnak minősítette az *Ende Gelände* akciót (Sydsvenska Dagbladet 2016).

Bármilyen tudományos alapokon nyugvó valóságban az *Ende Gelände* az a fajta akció lenne, amit meg kéne ismételni és ezerszeresére kellene fokozni. A fejlett tőkés országokban és a többi régió legfejlettebb térségeiben nincs hiány a megfelelő célpontokból: elég körülnézni, hogy hol van a legközelebbi széntüzelésű erőmű, olajvezeték, terjeszkedő repülőtér, növekvő külvárosi bevásárlóközpont, és még sok minden egyéb. Ezeket a területeket kellene egy forradalmi klímamozgalomnak egy nagy és egyre növekvő hullámban elfoglalnia. Persze még nagyon messze vagyunk attól, hogy erre

képes legyen a mozgalom. Esetleg néhány igazán traumatikusan szélsőséges időjárás jelenség katalizálni tudná a szintlépést. Azonban, ahogy a Vattenfall története világossá teszi, a közvetlen akció önmagában semmit nem old meg: az államnak kell döntéseket és rendelkezéseket hoznia – vagy másként szólva az államot ki kell csavarni a Tillersonok és Fridolinok kezéből bármilyen, fentebb leírt átmeneti program megvalósításához. Az 1989 utáni ideológiai másnaposság hatása alatt álló északi klíma-mozgalmat alkotó aktivista közeg viszont még mindig önmagában elégséges taktikaként bálványozza a közvetlen horizontális akciókat, és nem hajlandó megfogadni Lenin tanácsát: „Kétségtelen, hogy minden forradalom legfőbb kérdése az államhatalom kérdése” (Lenin 2004: 106). Alig volt valaha fontosabb erre a leckére figyelni, mint most.

Képes lesz a klíma mozgalom több nagyságrenddel növekedni, progresszív erőket gyűjteni maga köré és életképes stratégiát kidolgozni, hogy véghezvigye terveit az államon keresztül? És képes lesz mindezt még időben véghezvinni ebben a rohamosan felmelegedő világban? Ez finoman szólva hatalmas feladat. De Daniel Bensaïd, talán a forradalmi stratégia legkiválóbb késő huszadik századi teoretikusának szavaival élve, „a siker lehet kétséges, de a próbálkozás szükségessége nem” (Bensaïd 2013: 312).

Fordította: Szabó Liza
Az eredetivel egybevetette: Csurgó Dénes

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ababsa, Myriam (2015): *The End of a World: Drought and Agrarian Transformation in Northeast Syria (2007–2010)*. In: Hinnebusch, Raymond - Zintl, Tina (szerk.): *Syria from Reform to Revolt, Vol. 1: Political Economy and International Relations*. Syracuse University Press: 199–222.
- Alvarez, Alex (2016): *Borderlands, Climate Change, and the Genocidal Impulse*. In: *Genocide Studies International*, Vol. 10., No. 1.: 27–36.
- Azmeh, Shamel (2014): *The Uprising of the Marginalized: A Socio-Economic Perspective of the Syrian Uprising*. LSE Middle East Centre Paper Series, No. 6.
- Ballard, James Graham ([1962] 1990): *Vízbe fúlt világ*. Móra.
- Bensaïd, Daniel (2013): *An Impatient Life: A Memoir*. Verso
- Bohannon, John (2013): *Study Links Climate Change and Violence, Battle Ensues*. In: *Science*, Vol. 341.: 444–445.
- Bren d'Amour, Christopher – Wenz, Leonie – Kalkul, Matthias (2016): *Teleconnected Food Supply Shocks*. In: *Environmental Research Letters*, Vol. 11., No. 3.

- Buhaug, Halvard et al. (2014): One Effect to Rule them All? A Comment on Climate and Conflict. In: *Climatic Change*, Vol. 127., No. 3-4.: 391–397.
- Cane, Mark A. et al. (2014): Temperature and Violence. In: *Nature Climate Change*, Vol. 4., No. 4.: 234–235.
- Carrington, Damian – Slezak, Michael (2016): February Breaks Global Temperature by “Shocking” Amount. In: *The Guardian*, Interneten: <https://www.theguardian.com/science/2016/mar/14/february-breaks-global-temperature-records-by-shocking-amount> (Letöltve: 2019.04.04.).
- Chancel, Lucas – Piketty, Thomas (2015): *Carbon and Inequality: From Kyoto to Paris*. Paris School of Economics.
- CIA (2013): US Intelligence Community Worldwide Threat Assessment, Statement for the Record March 12, 2013. In: *United States Central Intelligence Agency (CIA) Handbook: Strategic Information, Activities and Regulations*. International Business Publications.
- Cook, Benjamin et al. (2016): Spatiotemporal Drought Variability in the Mediterranean over the Last 900 Years, In: *Journal of Geophysical Research: Atmospheres*, Vol. 121., No. 5.: 2060–2074.
- d’Amour, Bren – Wenz, Leonie – Kalkul, Matthias et al. (2016) Teleconnected Food Supply Shocks. In: *Environmental Research Letters*, Vol. 11, No. 3., 035007
- De Châtel, Francesca (2014): The Role of Drought and Climate Change in the Syrian Uprising: Untangling the Triggers of the Revolution, *Middle Eastern Studies*, Vol. 50, No. 4.: 521–534.
- Engelke, Peter – Chiu, Daniel (2016): *Climate Change and US National Security: Past, Present, Future*. The Transatlantic Partnership for the Global Future, Brent Scowcroft Center és Svédország Külügyminisztériuma.
- Erian, Wadid – Katlan, Bassem – Ould Beby, Babah (2011): Drought Vulnerability in the Arab Region: Special Case Study: Syria. In: *2011 Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction*, ENSZ OCHA (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs).
- Femia, Francesco – Werrell, Caitlin (2013): Climate Change Before and After the Arab Awakening: The Cases of Syria and Libya. In: uők (szerk.): *The Arab Spring and Climate Change*. Center for American Progress, Stimson, és The Center for Climate and Security: 23–32.
- Frölich, Christiane J. (2016): Climate Migrants as Protestors? Dispelling Misconceptions about Global Environmental Change in Pre-Revolutionary Syria. In: *Contemporary Levant*, Vol. 1.: 38–50.

- Gleick, Peter H. (2014): Water, Drought, Climate Change, and Conflict in Syria. In: *Weather, Climate and Society*, Vol. 6., No. 3.: 331–340.
- Haddad, Bassam (2012): *Business Networks in Syria: The Political Economy of Authoritarian Resilience*. Stanford University Press: 104.
- Henriksson, Lars (2013): Cars, Crisis, Climate Change and Class Struggle. In: *Trade Unions in the Green Economy: Working for the Environment*. Szerk. Rathzel, Nora – Uzzel David. Routledge.
- Henriksson, Lars (2015): Can Autoworkers Save the Climate? In: *Jacobin*, Interneten: <https://www.jacobinmag.com/2015/10/cars-jobs-climate-change-auto-industry-ford-gm-lucas-aerospace-alternative-production/> (Letöltve: 2019.04.04.).
- Hoerling, Martin et al. (2012): On the Increased Frequency of Mediterranean Drought. *Journal of Climate*, Vol. 25., No. 6.: 2146–2161.
- Hsiang, Solomon M. – Burke, Marshall (2014): Climate, Conflict, and Social Stability: What does the Evidence Say? In: *Climatic Change*, Vol. 123., No. 1: 39–55.
- Hsiang, Solomon M. – Burke, Marshall, és Miguel, Edward (2013): Quantifying the Influence of Climate on Human Conflict. In: *Science*, Vol. 341., No. 6151.
- Hubbard, Ben – Kirkpatrick, David (2013): Sudden Improvements in Egypt Suggest a Campaign to Undermine Morsi. In: *New York Times*. Interneten: <https://www.nytimes.com/2013/07/11/world/middleeast/improvements-in-egypt-suggest-a-campaign-that-undermined-morsi.html> (Letöltve: 2019.04.04.)
- Kelley, Colin P. – Mohtadi, Shahrzad – Cane, Mark A. et al. (2015): Climate Change in the Fertile Crescent and Implications of the Recent Syrian Drought. In: *PNAS*, No. 112.: 3241–3246.
- Kilcullen, David (2013): *Out of the Mountains: The Coming Age of the Urban Guerrilla*. C. Hurst & Co.
- Klein, Naomi (2014): *This Changes Everything*. Penguin.
- Lenin (1976): Levél az elvtársakhoz. In: *Lenin összes művei 35. kötet*. Kossuth.
- Lenin (2004): *Revolution at the Gates: Selected Writings of Lenin from 1917*. Verso.
- Lih, Lars T. (1990): *Bread and Authority in Russia, 1914–1921*. University of California Press.
- Malm, Andreas – Esmailian, Shora (2013a): Ways In and Out of Vulnerability to Climate Change: Abandoning the Mubarak Project in the Northern Nile Delta, Egypt. In: *Antipode*, Vol. 45., No. 2.: 474–492.
- Malm, Andreas – Esmailian, Shora (2013b): Doubly Dispossessed by Accumulation: Egyptian Fishing Communities between Enclosed Lakes and a Rising Sea. In: *Review of African Political Economy*, Vol. 39., No. 133.: 408–426.

- Malm, Andreas (2013): Sea Wall Politics: Uneven and Combined Protection of the Nile Delta Coastline in the Face of Sea Level Rise. In: *Critical Sociology*, Vol. 39: 803–832.
- Malm, Andreas (2014): Tahrir Submerged? Five Theses on Revolution in the Era of Climate Change. In: *Capitalism Nature Socialism*, No. 25: 28–44.
- Malm, Andreas (2016a): *Fossil Capital: The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*. Verso.
- Malm, Andreas (2016b): The End of the Road. In: *Salvage*. Interneten: <http://salvage.zone/online-exclusive/the-end-of-the-road-andreas-malm-on-the-ende-gelande-protests/> (Letöltve: 2019.04.04.).
- Marx, Karl ([1894] 1974): A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. III. kötet. In: *Marx-Engels összes művei*. Kossuth Könyvkiado.
- McKinnon, Matthew – Buckle, Elise – Gueye, Kamal (2016): *Climate Change and Labour: Impacts of Heat in the Workplace*. UNDP, ILO, WTO, UNI, ITYUC és további szervezetek.
- Oxfam (2015): *Extreme Carbon Inequality*. Oxfam Media Briefing, 2015. december 2.
- Parker, Geoffrey (2013): *Global Crisis: War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century*. Yale University Press.
- Parenti, Christian (2011): *Tropic of Chaos: Climate Change and the New Geography of Violence*. Nation Books.
- Raleigh, Clionadh – Linke, Andrew – O’Loughlin, John (2014): Extreme Temperatures and Violence. In: *Nature Climate Change*, Vol., 2. No. 4.: 76–77.
- Reuveny, Rafael (2007): Climate Change-Induced Migration and Violent Conflict. In: *Political Geography*, Vol. 26.: 656–673.
- Rogelj Joeri – Luderer, Gunnar –Pietzcker, Robert C. et al. (2015): Energy System Transformations for Limiting End-of-Century Warming to Below 1.5°C. In: *Nature Climate Change*, Vol. 5., No. 6.:519–527.
- Saleeby, Suzanne (2012): Sowing the Seeds of Dissent: Economic Grievances and the Syrian Social Contract’s Unraveling. In: *Jadaliyya*, 2012. február 16.
- Salahyan, Idean (2014): Climate Change and Conflict: Making Sense of Disparate Findings. In: *Political Geography*, Vol. 43.: 1–5.
- Sedghi, Ami (2015): Climate Change Seen as Greatest Threat by Global Population. In: *The Guardian*. Interneten: <https://www.theguardian.com/news/datablog/2015/jul/17/climate-change-greatest-threat-global-population> (Letöltve: 2019.04.04.).
- Shearman, David – Smith, Joseph Wayne (2007): *The Climate Change Challenge and the Failure of Democracy*. Praeger.

- Sovacool, Benjamin – Linnér, Björn-Ola – Goodsite, Michael (2015): The Political Economy of Climate Adaptation. In: *Nature Climate Change*, Vol. 5.: 616–618.
- Sundberg, Marit (2016): Miljöaktivister har stoppat Vattenfalls elproduktion. In: *SVT Nyheter*. Interneten: <https://www.svt.se/nyheter/utrikes/miljoaktivister-nara-stoppa-vattenfalls-kraftverksproduktion> (Letöltve: 2019.04.04.).
- Sydsvenska Dagbladet (2016): Fridolin tar avstånd från kolprotest. In: *Sydsvenska Dagbladet*, 2016. május 16.
- Tan, Ivy – Storelvmo, Trude – Zelinka, Mark (2016): Observational Constraints on Mixed-Phase Clouds Imply Higher Climate Sensitivity. In: *Science*, Vol. 352., No. 6282.: 224–227.
- Tokarska, Katarzyna B. – Gillett, Nathan P. – Weaver, Andrew J. – Arora, Vivek K. – Eby, Michael (2016): The Climate Response to Five Trillion Tonnes of Carbon. In: *Nature Climate Change*, Vol. 6., No. 9.: 851–855.
- van Eeckhout, Laetitia (2015): Winds of Climate Change Blast Farmers' Hopes of Sustaining A Livelihood in Burkina Faso. In: *The Guardian*, Interneten: <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/07/winds-climate-change-blast-burkina-faso-farmers> (Letöltve: 2019.04.04.).
- Werrell, Caitlin E. – Femia, Francesco – Sternberg, Troy (2015): Did We See it Coming? State Fragility, Climate Vulnerability, and the Uprisings in Syria and Egypt. *SAIS Review of International Affairs*, Vol. 35.
- White, Sam (2011): *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire*. Cambridge University Press.
- Worth, Robert F. (2010): Earth is Parched Where Syrian Farms Thrived. In: *New York Times*, 2010. október 13.
- Yassin-Kassab, Robin – Al-Shami, Leila (2016): *Burning Country: Syrians in Revolution and War*. Pluto.